

EEN GOEDE

WOORDEN-

SCHAT

De basis voor een goede schoolloopbaan

Digitale implementatiekoffer Taalbeleid Onderwijsachterstanden

Dr Kees Vernooy

December 2007/Januari 2008

PAPER

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1:		
	Vooraf	4
Hoofdstuk 2:		
	Verkenning van het fenomeen 'woordenschat'	5
Hoofdstuk 3:		
	De indirecte en directe aanpak op een rij	14
Hoofdstuk 4:		
	Kenmerken van een brede aanpak	15
Hoofdstuk 5:		
	Monitoring en toetsing	24
Hoofdstuk 6:		
	Een doorgaande woordenschatlijn	25
Hoofdstuk 7:		
	Tot slot	27

Referentie

Bijlage

Een goede woordenschat: de basis voor een goede schoolloopbaan¹

'Het leren van het alfabetisch principe is cruciaal voor het leren lezen en schrijven, maar een adequate woordenschat is dat ook'. (Hirsch, 2006)

Dr. Kees Vernooy (CPS)

december 2007

---

¹ © Dr. K. Vernooy

Hoofdstuk 1

Vooraf Woordenschat

Vooraf

Woordenschat verwijst naar de woorden die we moeten kennen om effectief met anderen te kunnen communiceren. Iemands woordenschat is verbonden met schoolsucces, begrijpend lezen en het kunnen leren van teksten. Woordenschat heeft alles te maken met kunnen spreken, luisteren en lezen.

Ofschoon het verwerven van een goede woordenschat een van de cruciale componenten van de mondelinge taalontwikkeling is, speelt een goede woordenschat ook een belangrijke rol bij de (vroege) leesontwikkeling. Onderzoek laat namelijk zien, dat de grootte van de woordenschat op driejarige leeftijd sterk verbonden is met het latere begrijpend lezen (zie Hart & Risley, 2003).

Leren als een op taal gebaseerde activiteit is sterk afhankelijk van woordkennis. Lezers begrijpen niet wat ze lezen als ze de betekenis van veel woorden in een tekst niet kennen. Leerlingen moeten ook de betekenis van woorden die leerkrachten gebruiken en die voorkomen in schoolboeken kennen; deze woorden moeten ze in nieuwe situaties kunnen toepassen. Het ontbreken van een goede woordenschat is één van de cruciale factoren waarom kinderen uit risicogroepen dikwijls mislukken in het onderwijs. Vooral voor kinderen uit taalarme milieus is een geringe woordenschat dikwijls vanaf het begin van de schoolloopbaan een probleem, dat belemmerend werkt voor hun schoolloopbaan. Om die reden dient de woordenschatontwikkeling vanaf het begin van groep 1 veel aandacht in het primair onderwijs te krijgen.

Onderzoek laat zien, dat naast vlot kunnen lezen de aanwezige woordenschat de belangrijkste factor voor goed kunnen begrijpend lezen is. Aandacht voor vlot kunnen lezen is een minder omvangrijke opdracht dan aandacht voor het vergroten van de woordenschat. Eén van de meest consistente bevindingen die uit woordenschatonderzoek naar voren komt, is dat een beperkte woordenschat bijna altijd leidt tot slechte schoolresultaten (Anderson & Nagy, 1992).

Hoofdstuk 2

Verkenning van het fenomeen 'woordenschat'

Woordenschat

De betekenis van woordenschat

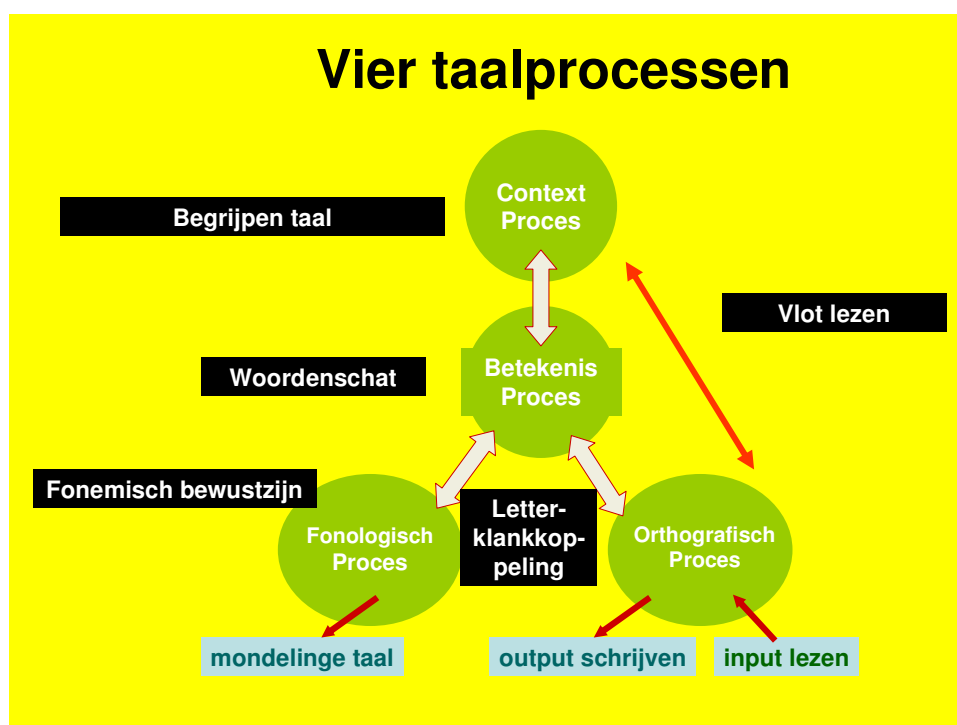
Woordenschat is beschikken over dagelijkse woordkennis, maar ook over kennis van de wereld, bijvoorbeeld vakinhoudelijke kennis. Je hebt een goede woordenschat nodig om te begrijpen wat je hoort, te kunnen spreken, te begrijpen wat je leest en om te kunnen schrijven.

Beschikken over een goede woordenschat is vooral fundamenteel voor begrijpend lezen en het onderwijs in de kennisgebieden. De woordenschat waarover een lezer beschikt en de woorden die in een tekst voorkomen, bepalen of een leerling die tekst al of niet goed zal begrijpen. Hoe groter zijn woordenschat, des te beter de leerling meestal de tekst begrijpt. Staan er veel woorden in de tekst die de leerling niet kent, dan heeft hij veel moeite met het begrijpend van die tekst. Dit betekent tevens, dat een goede woordenschat de leerling meer greep geeft op zijn lees- en leerprocessen.

Een nieuw inzicht op het gebied van woordenschat is, dat woordenschat ook een rol speelt bij het leren lezen. Als beginnende lezers woorden die ze moeten decoderen kennen, hebben ze daarbij profijt van hun woordenschat. Onderzoek laat zien, dat beginnende lezers veel moeite hebben met het lezen van woorden die niet tot hun woordenschat behoren.

Illustratie:

De plaats van woordenschat in het leesproces.

Toelichting: Woordenschat heeft alles te maken met het betekenis verlenen van de lezer. Bij een onvoldoende woordenschat komt dit betekenis verlenen in de knel. De lezer begrijpt dan niet meer goed wat hij of zij leest.

Hoe ontstaat woordenschat?

In het algemeen leren kinderen de betekenis van de meeste woorden op een indirecte manier door dagelijkse ervaringen met gesproken en geschreven taal (Amiotte 2006). Dit geldt met name tot ongeveer het 6^e jaar. Tot de tijd dat een kind leert lezen maakt het zich vooral woorden eigen door interactie met ouders/verzorgers en andere mensen in zijn omgeving. Bijvoorbeeld door naar volwassenen te luisteren. Een deel van de kinderen verwerft zijn woordenschat in een rijke taalomgeving door gesprekken over de betekenis van woorden.

Als een kind leert lezen, worden de door lezen opgedane woorden opgeslagen bij de aanwezige woorden die door dagelijkse ervaringen zijn opgedaan. Vanaf groep 5 neemt de woordenschat vooral toe door het onderwijs in de kennisgebieden, maar ook door het lezen van de leerling. De omvang van de tijd die de leerling leest over allerlei zaken, bepaalt dan vooral het al of niet sterk groeien van zijn woordenschat. In de praktijk is de woordenschat van kinderen die veel lezen in het algemeen vier keer zo groot dan die van kinderen die zelden of nooit lezen. Kortom: vergroting van de woordenschat is ook afhankelijk van de leesvaardigheid.

Voor het schoolsucces van kinderen is het ook van belang dat bepaalde woorden, bijvoorbeeld bij het onderwijs in de kennisgebieden, op directe wijze onderwezen worden.

Verschillen in woordenschat tussen kinderen

Kinderen die in groep 1 de basisschool binnen komen, verschillen soms sterk in woordenschat van elkaar, zowel in omvang als in samenstelling. Sommige kinderen hebben op bepaalde gebieden een zeer grote woordenschat, bijvoorbeeld over een hobby als archeologie, terwijl dat voor andere gebieden, bijvoorbeeld sport, niet het geval is. Al vroeg aangetroffen verschillen in woordenschat, waarbij het dan gaat om het al of niet beschikken over veel in de samenleving en in teksten gebruikte woorden, hebben gevolgen voor het schoolsucces. Volgens Stahl (1999) beschikken kinderen uit taalrijke milieus op 3-jarige leeftijd over vijf keer zoveel woorden dan kinderen uit kansarme groepen. Kinderen komen daardoor de school binnen met grote verschillen in woordenschat. Die verschillen ontstaan doordat een kind uit:

- een bijstandsgezin 615 woorden per uur hoort;
- de lichtgeschoolde groepen 1251 woorden per uur hoort;
- een gezin met hoogopgeleide ouders 2153 woorden per uur hoort.

Diverse onderzoeken laten zien, dat de woordenschat van kinderen op jonge leeftijd grote effecten heeft voor het begrijpend lezen halverwege de basisschool.

Waarom ontstaan verschillen?

Een veelvoud aan factoren draagt bij aan de verschillen in woordenschatontwikkeling:

- biologische factoren kunnen voor een deel bijdragen aan een moeizame woordenschatontwikkeling. In het bijzonder moet dan worden gedacht aan taalproblemen (vooral linguïstische problemen) en geheugenproblemen;
- omgevingsfactoren. Deze factor laat zien dat thuisfactoren – en dan met name het al of niet taalrijk zijn - substantieel aan de woordenschatontwikkeling van leerlingen bijdragen. Kinderen uit taalrijke gezinnen horen veel meer woorden per uur!;
- weinig lezen of slecht kunnen lezen. Weinig of niet lezen heeft negatieve gevolgen voor de woordenschatontwikkeling. Dit geldt vooral vanaf groep 5. Onderzoek laat zien, dat de woordenschatontwikkeling bij zwakke lezers sterk achterblijft, omdat ze falen om door lezen hun woordenschat uit te breiden. Anderson en Nagy (1992) lieten zien, dat kinderen die dagelijks 10 minuten buiten schooltijd lazen duidelijk tussen groep 4 en groep 7 een grotere woordenschat hadden dan kinderen die dit niet deden.

Kortom: leerkrachten en ouders moeten het lezen van kinderen stimuleren, met name door ze er plezier aan te laten beleven.

In het onderwijs spelen vooral de verschillen in woordenschat die het gevolg zijn van omgevingsfactoren en weinig lezen de grootse rol.

Wanneer ontstaan de verschillen in woordenschat?

Volgens Biemiller (2004) ontstaan de grote verschillen in woordenschat tussen kinderen vooral in de voorschoolse periode en zijn daardoor aan omgevingsverschillen toe te schrijven in plaats van aan bijvoorbeeld het instituut 'school'. Ofschoon kinderen al vroeg in woordenschat van elkaar verschillen door de sociaaleconomische situatie waarin ze verkeren, laat onderzoek van Biemiller (2003) zien dat de meeste leerlingen vanaf groep 3 woorden in een normaal tempo kunnen verwerven. Dit is dan ook een pleidooi om juist na het leren lezen vooral veel aandacht aan woordenschat te gaan besteden.

Waarbij is woordenschat aan de orde?

Dikwijls wordt dat gedacht dat woordenschat alleen bij het lezen aan de orde is, maar woordenschat is echter op diverse taalaspecten van invloed, zoals:

- luisteren
- praten/spreken
- lezen
- schrijven

Het is daarom van belang om met vier 'typen' woordenschat rekening te houden, n.l.:

- woordenschat om goed te kunnen luisteren; het gaat dan om de woorden die we begrijpen als we luisteren;
- woordenschat voor het spreken, waarbij het gaat om de woorden die we tijdens het spreken gebruiken;
- de leeswoordenschat, waarbij het gaat om de woorden die we tijdens het lezen begrijpen;
- de schrijfwoordenschat, waarbij het gaat om de woorden die we tijdens het schrijven/stellen gebruiken.

Het belang van woordenschat voor begrijpend lezen

Volgens diverse belangrijke wetenschappers is woordenschat van cruciaal belang voor het begrijpend lezen. Lezen is een op taal gebaseerde activiteit die sterk afhangt van woordenschat. 95% van de woorden in een tekst moet gekend worden (tekstdekking) om teksten goed te kunnen begrijpen; als leerlingen meer dan 5% van de woorden in een tekst niet kennen, hebben ze moeite om de tekst te begrijpen. Falen bij begrijpend lezen heeft vooral te maken met het feit dat leerlingen falen om nieuwe woorden te leren. Een geringe woordenschat leidt tot vermijdingsgedrag bij lezen! Vooral voor kinderen met een beperkte woordenschat geldt het zogenaamde Matteüseffect. De kinderen die goed kunnen lezen en die een goede woordenschat hebben, lezen meer, leren meer woorden kennen en gaan steeds beter lezen (Stanovich 1986, 2001). Biemiller (2003) laat dan ook zien, dat er een zeer hoge correlatie, n.l. .91, bestaat tussen woordenschat en begrijpend lezen.

Daarnaast kan gesteld worden, dat woordenschat eigenlijk cruciaal is voor het leren van leerlingen. Leren als activiteit die op taal steunt, hangt fundamenteel af van woordenschat. Zo is woordenschat vrij fundamenteel voor het onderwijs in de kennisgebieden, o.a. omdat daar veel nieuwe woordenschat voor leerlingen aan de orde komt.

Hoeveel woorden kennen Nederlandse kinderen?

Een Nederlandstalig kind beschikt op vierjarige leeftijd receptief over ongeveer 3200 woorden. Tot en met het achtste jaar neemt de woordenschat met ongeveer 600 woorden per jaar toe; vanaf het 9^e tot 12^e jaar komen daar tussen de 1700 en 3000 woorden per jaar bij, zodat een kind op 12 jarige leeftijd beschikt over 17000 woorden. Turkse en Marokkaanse komen met een geringere woordenschat de basisschool binnen en beschikken op 12 jarige leeftijd over 10000 woorden (bron: de taalsite van de SLO, zie <http://taalsite.slo.nl/lexicon/Woordenschat/>). Volgens Aarnoutse en Verhoeven (2003) is de gemiddelde omvang van de leeswoordenschat *15000 woorden* op het einde van de basisschool. Onderzoek van Verhoeven en Vermeer (1996) laat zien, dat de passieve woordenschat van allochtone kinderen van Mediterrane herkomst op het einde van groep 8 *10000 woorden* is. Kinderen uit Suriname en de Nederlandse Antillen nemen een tussenpositie in.

Amerikaans onderzoek laat het volgende zien over de woordenschat voor het gemiddelde kind uit de middengroepen:

- leert 3000-4000 woorden per jaar;
- kent 25000 woorden aan het einde van het primair onderwijs;
- kent 50000 woorden aan het einde van het voortgezet onderwijs.

(Nagy & Anderson, 1984; White, Graves, & Slater, 1990)

Het is overigens wel een probleem, dat diverse onderzoekers verschillende doelen hanteren m.b.t. het aantal woorden dat een kind per jaar zou moeten leren.

Waarom is woordenschatonderwijs belangrijk in het kader van preventie van leesproblemen?

Een goede woordenschat is van groot belang voor het begrijpend lezen en het leren van leerlingen. Vooral scholen met veel kinderen uit taalarme milieus moeten vanaf groep 1 veel aandacht besteden aan woordenschatonderwijs. Als deze scholen in groep 1 en 2 niets doen aan de ontwikkeling van de woordenschat, zullen veel kinderen later problemen hebben begrijpend lezen. De problemen op het gebied van begrijpend lezen worden vooral groter als leerlingen meer complexe teksten moeten lezen op het gebied van verschillende kennisgebieden.

Onderzoek van Snow (2002) laat zien dat er een duidelijk verband bestaat tussen de woordenschat van kinderen in de kleutergroepen en het latere begrijpend lezen.

Illustratie:

Correlaties tussen woordenschat en begrijpend lezen:

Eind groep 3	. 45
Eind groep 7	. 62
1e jaar VO	. 69

Uit de tabel van Snow blijkt dat het zeer belangrijk is dat leerkrachten in de kleutergroepen veel aandacht besteden aan de woordenschatontwikkeling. Volgens The National Reading Panel (2000) is aandacht voor woordenschat in de begingroepen van het basisonderwijs van fundamenteel belang voor de leerlingen. Daarom moet aandacht voor woordenschat in groep 1 en 2 de hoogste prioriteit hebben en moet aandacht voor woordenschatontwikkeling in deze groepen als het ware tot de dagelijkse routine behoren.

De mythe van leeftijd en woordenschat

De ontwikkeling van de woordenschat hangt niet met leeftijd samen. Leerlingen leren woorden op basis van hun ervaringen (denk aan de woorden die kinderen in een taalrijk of een minder taalrijk gezin opdoen).

Wat is een groot probleem in het onderwijs? Kinderen verschillen in woordenschat!

Het is een groot probleem, dat de verschillen tussen kinderen die met een beperkte woordenschat en kinderen met een rijke woordenschat de school binnenkomen in de loop van de basisschool alleen maar groter worden. Het aantal woorden dat kinderen afkomstig uit verschillende sociale milieus leren, varieert sterk.

- 2 versus 8 woorden per dag;
- 750 versus 3000 woorden per jaar. *(Bron: Baker, Simmons & Kame'enui, 1998)*

Van de 3000 woorden die kinderen uit taalrijke milieus in een jaar leren, blijkt dat ze er meestal 300 via instructie verwerven (Carlisle, 2002).

Volgens Biemiller (2003) verschillen kinderen sterk in taal en in het bijzonder in woordenschat van elkaar als ze de kleutergroepen binnenkomen. Taalrijke kinderen (75th percentiel) liggen een jaar voor op gemiddelde kinderen, terwijl taalarme kinderen (25th percentiel) een jaar achter liggen. Vooral in de midden- en bovenbouw krijgt de laatste groep kinderen in toenemende mate met problemen bij begrijpend lezen te maken.

De opdracht waar het primair onderwijs voorstaat

Vanuit de optiek van het begrijpend lezen en het leren van leerlingen de kloof te dichten tussen de woordenschat van kinderen uit taalarme en taalrijke milieus. Woordenschat bijbrengen bij kinderen met een beperkte woordenschat is een 'kolossale' opdracht, die een hoge prioriteit in de basisschool moet hebben.

Kan onderwijs de woordenschat van kinderen vergroten?

Diverse Amerikaanse topwetenschappers op het gebied van woordenschat zeggen hierop 'ja'. Het is cruciaal dat woordenschatontwikkeling zo vroeg mogelijk en zo effectief mogelijk in scholen plaatsvindt. Daarbij wordt door diverse belangrijke wetenschappers eigenlijk twee belangrijke aandachtspunten naar voren gebracht, n.l.:

- besteed in de begingroepen veel aandacht aan woordenschat en dan met name op expliciete wijze;
- leer de kinderen goed lezen. De meeste woordenschat wordt door lezen verworven! De toename woordenschat hangt vooral van lezen af (Cunningham & Stanovich, 1998).

In veel onderzoek zien we, dat er zowel belang wordt toegekend aan expliciete en impliciete aandacht voor woordenschat, maar ook wordt steeds beklemtoond dat goed kunnen lezen belangrijk is voor de woordenschatontwikkeling, ofschoon leesvaardigheid een meer impliciete invloed op de woordenschatontwikkeling heeft.

Uit diverse onderzoeken komen de volgende zaken over het belang van lezen voor woordenschat naar voren:

- Kinderen die buiten school minder dan 5 minuten per week lezen, lezen in een jaar slechts 21000 woorden;
- Kinderen die dagelijks 10 minuten per dag lezen, lezen 622000 woorden per jaar;
- Kinderen die 15 minuten per dag lezen, lezen 1.146000 woorden per jaar;
- Die kinderen die meer dan een uur per dag lezen, lezen elk jaar meer dan 4.358000 woorden.

Gezien het belang van woordenschat voor het begrijpend lezen, is het volgens veel onderzoekers gewenst dat elke school een effectief beleid voor woordenschatonderwijs heeft voor groep 1 tot 8. Daarbij zijn de volgende zaken van belang:

- Leerkrachten geven expliciete instructie, gericht op het uitleggen van de betekenis van woorden.
- Leerlingen krijgen zowel binnen als buiten de school gelegenheid om te lezen.
- Leerlingen krijgen gelegenheid om nieuw geleerde woorden tijdens dagelijkse interacties toe te passen, zowel mondeling als schriftelijk.
- Leerlingen voor wie het Nederlands hun tweede taal is, krijgen veel gelegenheid om hun Nederlandse woordenschat uit te breiden.
- Leerlingen leren verbanden leggen tussen hun voorkennis en nieuwe woorden.

Waar moet rekening mee worden gehouden?

Bij woordenschat is het van belang om rekening te houden met woordenschat die leerlingen in de dagelijkse omgang nodig hebben en woorden die leerlingen bij het lezen van teksten nodig hebben, de zogenaamde leeswoordenschat.

Slechts 4000 woorden dragen bij voor 96% van de gesproken taal. Het aantal verschillende woorden in populaire hedendaagse artikelen is 500000! Een belangrijke bevinding is dan ook, dat woordenschat 'gesproken taal' onvoldoende is om teksten te begrijpen na groep 5.

Het is daarom niet vreemd, dat diverse onderzoekers beklemtonen dat er juist in de begingroepen van het basisonderwijs veel aandacht voor woordenschat dient te zijn.

Beginnende lezers dienen een rijke en functionele woordenschat te ontwikkelen. Een adequate vroege woordenschat is zeer belangrijk voor de leesresultaten, maar ook voor de leerresultaten later.

Suggesties om woordenschatontwikkeling te stimuleren. Wat zegt onderzoek?

Bij het effectief stimuleren van woordenschat is een aantal voorwaardelijke zaken aan de orde:

○ **Bewustwording**

Op de eerste plaats is bewustwording bij basisscholen nodig, dat woordenschat in alle groepen en bij alle vak- en vormingsgebieden aandacht dient te krijgen. Het is met name belangrijk, dat beginnende lezers (groep 1 – 4) zich een functionele woordenschat eigen maken, die als basis voor het latere onderwijs in de kennisgebieden kan dienen. Vanuit dat perspectief is het nodig, dat er vanaf begin groep 1 gerichte aandacht voor woordenschatontwikkeling is. Bij die gerichte aandacht moeten de volgende drie dimensies van woordkennis aan de orde zijn:

- brede woordkennis, waarbij het gaat om het kennis hebben van veel in de samenleving gebruikte woorden;

- het ontwikkelen van diepe woordkennis over de nieuwe woorden, waarbij het zowel gaat over het feit dat woorden dikwijls verschillende betekenissen – denk bijvoorbeeld aan het woord 'bus' - hebben als dat de leerling leert het woord in zijn eigen woorden te omschrijven;
- het flexibel kunnen toepassen van de nieuwe woorden in diverse situaties

Aangezien kinderen de meeste woorden incidenteel, impliciet oppikken, moet een belangrijk doel van woordenschatonderwijs zijn zoveel mogelijk taalgebruikssituaties creëren waarin kinderen met woorden te maken hebben en de gelegenheid krijgen om te lezen. Tevens is het van belang, dat de kinderen in diverse situaties de geleerde 'nieuwe' woorden tegenkomen.

○ **Directe instructie en context**

Een van de belangrijkste bevindingen van onderzoek is, dat leerlingen zich pas nieuwe woorden eigen maken als ze via directe instructie of via contextgebruik met die woorden meerdere keren te maken hebben gehad, waardoor deze woorden deel gaan uitmaken van hun woordenschatrepertoire. Om die reden moet volgens Beck e.a. (2002) woordenschatinstructie drie kenmerken bezitten:

1. Leerlingen frequent contact laten hebben met nieuwe woorden. Bijvoorbeeld elk nieuw woord moet 8 à 10 keer aan de orde komen;
2. Rijke instructie, waarmee wordt bedoeld dat die instructie het geven van definities ten boven moet gaan en waarbij leerlingen uitgedaagd worden na te denken over de betekenis en het leggen van verbindingen tussen woorden;
3. Buiten de klas gaan gebruiken van nieuwe woorden. Het is vooral van belang dat nieuwe woorden gaan deel uitmaken van de dagelijkse woordenschat van de leerling.

○ **Brede aanpak**

Er is geen bewijs, dat er één programma, methodiek of aanpak bestaat die de kloof tussen leerlingen met een beperkte en rijke woordenschat doet afnemen (Baker et al. 1998). Volgens The National Reading Panel (2000) is er niet één aanpak, maar zijn er meerdere aanpakken voor woordenschatontwikkeling gewenst, zoals:

- directe en indirecte instructie
- herhaling
- veelvuldig confronteren met nieuwe woorden
- woorden in contexten plaatsen
- actieve betrokkenheid bij leerlingen creëren
- gebruik maken van multimedia

Het verbeteren van de woordenschat van kinderen vereist op diverse terreinen continue aandacht van de school. Daarbij gaat het zowel om directe als meer indirecte aandacht voor woordenschat. Bij directe aandacht gaat het met name om doelgericht bepaalde woorden aanleren, terwijl het bij meer indirecte aandacht gaat om een onderwijsleerklimaat waarin kinderen de kans lopen veel met taal - dus woorden - in aanraking te komen. Dit wordt ook wel impliciet woordenschatonderwijs genoemd, omdat woordbetekenissen min of meer toevallig aan de orde komen, bijvoorbeeld bij voorlezen en stillezen. Voor zowel direct als indirect gericht woordenschatonderwijs geldt dat leerlingen effectiever woorden leren als ze zich betrokken voelen bij het betekenis verlenen aan voor hen onbekende woorden, bijvoorbeeld als ze uitgedaagd worden om de onbekende woorden te verbinden met wat ze al weten.

○ **Vlot kunnen lezen**

Het door lezen verwerven van woordenschat is 10 keer efficiënter, dan de meeste intensieve aanpakken van woordenschatinstructie. Goed zelfstandig kunnen lezen is waarschijnlijk het belangrijkste middel voor woordenschatuitbreiding (Nagy, Anderson, & Herman, 1985). De

ontwikkeling van een vlotte leesvaardigheid is de meest effectieve strategie voor woordenschatontwikkeling die er bestaat. Doorgaans heeft een slechte leesvaardigheid tot gevolg dat een zwakke lezer, bijvoorbeeld een erg spellende lezer, minder leest, waardoor zijn woordenschat zich minder ontwikkelt. Volgens Chall (1990) is vlot technisch lezen een voorwaarde om de leerlingen zelfstandig hun woordenschat te laten uitbreiden; vlot kunnen lezen is de hoeksteen van de woordenschatontwikkeling.

Wat laat onderzoek vooral zien?

Angelsaksisch onderzoek laat zien dat vooral lezen over diverse onderwerpen en directe instructie van onbekende woorden zeer effectief zijn.

Illustratie:

Wat weten we uit onderzoek?

Leerlingen verwerven woordenschat vooral door:

te lezen over veel onderwerpen	expliciete instructie woordenschat
<ul style="list-style-type: none"> — veel lezen — diverse soorten teksten lezen 	<ul style="list-style-type: none"> — richten op specifieke woorden en hun betekenis

Nagaan of de in gebruik zijnde methoden voldoende aan de woordenschatontwikkeling bijdragen

Voor scholen met veel kinderen uit minder taalrijke milieus zullen moeten nagaan of hun methoden voldoende (informatieve) teksten met een adequate woordenschat bevatten, omdat kinderen daarmee de meeste woorden opdoen. Dit moet ook gelden voor taalprogramma's die in groep 1 en 2 worden gebruikt. Met name informatieve teksten dragen bij aan de woordenschatontwikkeling van kinderen.

Bij de aanschaf van een nieuwe taalmethode dient de woordenschat een belangrijk beslispunt te zijn. In toenemende mate zien we dat taalmethoden, zoals 'Taalverhaal', 'Taalleesland' en de nieuwe 'Taal actief. Woordenschat' ook aandacht aan woordenschat besteden. Ook verschijnen er computerprogramma's die een rol spelen bij het aanleren van woordenschat. Bijvoorbeeld twee bekende computerprogramma's zijn Schateiland (groep 2 – 5), Woorden vangen (groep 1 - 2), Woordenstart (groep 1 – 2), het methodeonafhankelijk te gebruiken computerprogramma bij Taaljournaal, het door uitgeverij Zwijsen ontwikkelde computerprogramma bij de methoden Zin in Taal, Taal in beeld, Ondersteboven van lezen en Tussen de regels. Het programma van Zwijsen is ook methodeonafhankelijk in te zetten.

De rol van de computer

Uit een evidence based studie van McCardle & Chhabra (2006) blijkt, dat goede computerprogramma's een rol bij woordenschatontwikkeling kunnen spelen.

Tot slot: het belang van de leerkracht

Een leerkracht die woordenschat sterk beklemtoont, kan volgens Biemiller (2002) een rol spelen bij het dichten van de kloof tussen kinderen uit taalrijke en taalarme milieus.

Hoofdstuk 3

De indirecte en directe aanpak op een rij

Woordenschat

In het onderwijs dient een evenwicht te zijn tussen een meer directe en indirecte aanpak van de woordenschat, waarbij wel opgemerkt dient te worden dat een effectieve woordenschataanpak altijd aandacht heeft voor expliciete instructie van woorden. Impliciete aandacht is namelijk onvoldoende voor een effectieve woordenschatontwikkeling. Het onderscheid tussen een impliciete en expliciete aandacht ziet er als volgt uit:

- ***Impliciet door instructie***
  - voorlezen
  - veel lezen over allerlei onderwerp (zeer belangrijk!)
  - taalrijke omgeving (praten en discussie over onderwerpen)

- ***Expliciet door instructie:***
  - specifieke woorden behandelen
  - ontwikkelen woordbewustzijn
  - strategieën voor het leren van onbekende woorden

Genoemd onderscheid laat ook zien, dat er een brede, evenwichtige aanpak van de uitbreiding van de woordenschat dient plaats te vinden, waarbij wel dient te worden opgemerkt dat er bij de aanwezigheid van veel kinderen met een beperkte woordenschat er meer aandacht voor de expliciete verwerving zal moeten zijn. Aan de andere kant is in sommige opzichten genoemd onderscheid enigszins arbitrair. Een impliciete activiteit als voorlezen kan een expliciet karakter krijgen als de leerkracht doelgericht met de leerlingen over de betekenis van enkele woorden uit het voorgelezen verhaal gaat praten. Hetzelfde geldt voor stillezen. De leerkracht kan aan de leerlingen vragen twee woorden op te schrijven, die men niet kent. Deze woorden kunnen na het stillezen vervolgens uitgelegd worden.

Hoofdstuk 4

Kenmerken van een brede aanpak

Woordenschat

Aandachtspunten voor het maken van woordenschatbeleid in het primair onderwijs

Wat beklemtoont de wetenschap?

Volgens The National Reading Panel (2000) – misschien wel de belangrijkste overzichtsstudie over lezen die er bestaat - is er **geen beste manier** voor woordenschatonderwijs en is er niet één aanpak, maar zijn er meerdere aanpakken gewenst. Verder zegt het Panel, dat aandacht voor woordenschat in **de begingroepen** van het basisonderwijs fundamenteel voor de leerlingen zou moeten zijn. Er zou een **dagelijkse, routinematige aandacht** voor woordenschat moeten zijn.

Het stellen van doelen

Ofschoon woordenschat lastig te toetsen is, zou elke school er na moeten streven dat kinderen een **A-C niveau** halen op de woordenschattoetsen van het Cito. Voor de begingroepen kan in dat verband gebruik worden gemaakt van de door Aarnoutse e.a. ontwikkelde woordenschattoetsen.

Ook voor woordenschat is het van belang dat er toetsbare doelen worden gesteld. Een van de kerndoelen van het basisonderwijs is dat leerlingen een adequate woordenschat verwerven en strategieën voor het begrijpen van voor hen onbekende woorden. (Kerndoelen Basisonderwijs 2004). Een streefgetal voor het aantal woorden kan zijn 15.000 woorden receptief beheersen aan het einde van de basisschool. Om dit doel te halen moeten kinderen ongeveer 1000 woorden per jaar en dus 25 woorden per week receptief leren. Ook Cunningham (2005) geeft aan dat kinderen 5 tot zelfs 8 woorden per dag moeten leren om hun woordenschat voldoende toe te laten nemen.

Het is van belang, dat de woorden die gebruikt worden, zorgvuldig worden geselecteerd. Dit kan gebeuren aan de hand van woordfrequentielijsten. Bekende lijsten zijn:

- *Streefwoordenschat voor 6-jarigen* van Kohnstamm e.a.;
- *De woordenlijst voor 4 tot 6 jarigen. Een streeflijst voor kleuters* van Damhuis.
- *Woorden in het basisonderwijs; 15.000 woorden aangeboden aan leerlingen* van W. Schrooten en A. Vermeer, 1994).

Ook kan gebruik worden gemaakt van woordenboeken die gemaakt zijn voor basisschoolleerlingen. Zo komen er in het Van Dale Juniorwoordenboek Nederlands (1e druk 1994) – vooral voor groep 4 – 6 – 8000 woorden en 500 illustraties aan de orde. In het Van Dale Basiswoordenboek Nederlands (2e druk 1996) – groep 7 – 8 – komen 25000 woorden en in het Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands voor de basisschool (2003) komen 20000 woorden aan de orde.

Impliciete woordenschatverwerving (indirecte instructie)

In dat verband moet o.a. aan rijke 'taal-/leescontexten' worden gedacht:

- **Veel praten over woorden**

Dat kan gebeuren door veel over allerlei onderwerpen, bijvoorbeeld gebeurtenissen, ervaringen, boeken, een voorgelezen verhaal, woordspelletjes, etc., in de klas te praten.

In spontane gesprekken, bijvoorbeeld voor of na het lezen van een tekst of dagelijks een 'woord van de dag' (bijvoorbeeld: extremist) behandelen, moeten kinderen worden uitgedaagd de betekenis van woorden te achterhalen, bijvoorbeeld door te vragen: Wat denk je dat dat woord betekent? Door dit soort gesprekken, waarbij een enthousiaste rol van de leerkracht een voorwaarde is, kan bij kinderen interesse in de betekenis van voor hen onbekende woorden ontstaan. Voor kinderen in groep 1 en 2 kan het ook om woorden uit liedjes en versjes gaan. Voor de woordenschatontwikkeling van de leerlingen is het ook nodig dat de leerkracht de nieuwe woorden regelmatig gebruikt.

- **Voorlezen als instrument voor woordenschatontwikkeling**

Voorlezen vooral aan jonge kinderen in groep 1 – 3 is een uitstekende manier om leerlingen bewust van woorden te maken en om hun mondelinge woordenschat te vergroten, die als uitgangsbasis voor alle verdere woordenschatverwerving dient. Veel voorlezen heeft vooral bij jonge kinderen een positief effect voor de woordenschatontwikkeling. Hierdoor krijgen jonge kinderen dikwijls met woorden te maken die thuis of in de buurt niet aan de orde komen. Naast dat aan de groep als geheel wordt voorgelezen, is het ook wenselijk dat er aan groepjes van 5 à 6 kinderen wordt voorgelezen, omdat in dergelijke groepjes veel meer interactie met de leerkracht over de inhoud in het algemeen en woorden in het bijzonder kunnen plaatsvinden. Voorlezen in kleine groepjes geeft volgens Bus e.a. (1991) dan ook betere resultaten dan klassikaal voorlezen. Het is vooral nodig, dat dit regelmatig gebeurt met kinderen die bijvoorbeeld vanwege een tweetalige achtergrond moeite hebben met begrijpend luisteren. Ook is het wenselijk om met ouders te spreken over het belang om hun kind dagelijks voor te lezen. Leesouders in de basisschool zouden bovendien bij voorleesactiviteiten betrokken kunnen worden. Bijvoorbeeld om voorlezen in kleine groepen mogelijk te maken.

- **Begrijpend luisteren**

Begrijpend luisteren hangt dikwijls samen met interactief voorlezen. Luistervaardigheid is van groot belang voor kinderen om zowel binnen als buiten de school succesvol te kunnen zijn. Luistervaardigheid moet als aangeleerd gedrag en dan met name als een aangeleerd denkproces worden gezien, waarbij horen, concentratie, onderscheidingsvermogen, herinneren, maar vooral begrijpen een belangrijke rol spelen. Bij luisteren speelt woordenschat namelijk een belangrijke rol. Ontbreekt het kinderen aan voldoende woordenschat bij een vertelling, dan hebben ze moeite om het verhaal te begrijpen.

In de praktijk van de basisschool krijgt het begrijpend luisteren dikwijls onvoldoende systematische aandacht, terwijl goed kunnen begrijpend luisteren van grote invloed is op zowel de algemene ontwikkeling van het kind als bijvoorbeeld op het leren lezen en de woordenschatontwikkeling. Onderzoek van Chall e.a. (1990) laat zien, dat kinderen in het algemeen rond hun 6e jaar 1000 woorden begrijpen, terwijl ze er op die leeftijd maar enkele woorden kunnen lezen. Eind groep 3 begrijpt het kind ongeveer 4000 woorden, maar kan het er slechts ± 600 lezen. Eind groep 4 begrijpt het ongeveer 9000 woorden en kan het er 3000 lezen.

- **Televisieprogramma's met woordenschat laten zien**

Laat kinderen televisieprogramma's zien waarin veel woordenschat aan de orde is. Hierbij kan o.a. gedacht worden aan Sesamstraat, Klokhuis, Huisje Boompje Beestje en documentaires. Bij het laatste kunnen ook aan documentaires van Discovery Channel worden gedacht. In het verlengde daarvan kunnen ook prentenboeken – ook digitale prentenboeken – met veel illustraties over allerlei onderwerpen worden gezien.

- o **Laat leerlingen veel en over allerlei onderwerpen lezen**

Volgens Pressley (2002) hebben leerlingen die veel en over allerlei onderwerpen lezen een grotere kans om een goede woordenschat te ontwikkelen dan hun leeftijdgenoten die weinig of niet lezen. De hoeveelheid tijd die leerlingen aan lezen besteden, is één van de beste voorspellers voor hun woordenschatontwikkeling. In de praktijk is de woordenschat van kinderen die veel lezen in het algemeen vier keer zo groot dan die van kinderen die zelden of nooit lezen.

Positief voor woordenschatontwikkeling is zowel zelfstandig veel lezen als een 'brede' manier van lezen, waarbij ook informatieve teksten aan de orde zijn. Het is belangrijk om kinderen te stimuleren, zowel op school, bijvoorbeeld tijdens het stillezen, als thuis, over allerlei onderwerpen te laten lezen. Dat komt hun woordenschatontwikkeling ten goede.

Een tip voor leerkrachten: helpt een kind met een beperkte woordenschat voor het stillezen een boek kiezen dat goed is voor zijn woordenschatontwikkeling.

De vermaarde Canadese leesdeskundige Marilyn Adams liet zien, wat 10 minuten lezen per dag voor goede en voor zwakke lezers betekent.

Illustratie:

Plus 10 minutes per Day

Plus 10 minutes per Day...

Reader Percentile	Current		+ 10 Minutes per Day		
	Minutes per Day	Words per Year	Minutes per Day	Words per Year	Relative Amount of Reading
98	65.0	4,779,344	75.0	5,514,628	115 %
90	21.1	1,350,212	31.1	1,990,122	147 %
80	13.2	728,424	23.2	1,280,260	176 %
70	9.6	470,580	19.6	960,768	204 %
60	6.5	245,413	15.5	691,618	282 %
50	4.6	193,230	14.7	604,359	313 %
40	3.2	120,383	13.2	496,582	413 %
30	1.3	43,245	11.3	375,899	869 %
20	0.7	19,021	10.7	290,757	1529 %
10	0.1	1,847	11.1	204,998	11100 %
2	0.00	34	10.0	90,338	268,000 %

Toelichting: De tabel van Adams laat in de linker kolom zien, dat de zeer zwakke lezers maar 34 woorden per jaar verwerven; lezen deze leerlingen 10 minuten per dag dan lezen ze meer dan 90000 woorden, wat een toename van 268,000% is. Dat is geweldig! Door veel te lezen, krijg je namelijk met veel woorden te maken, hetgeen positief is voor de woordenschatuitbreiding. Om die reden moeten leerkrachten kinderen op school laten lezen maar ook met de ouders praten over het belang om hun kinderen te stimuleren om thuis te lezen. Hoe meer kinderen lezen, des te meer woorden ze leren kennen.

Tot slot

Onderzoek laat zien dat impliciete woordenschatontwikkeling niet voldoende is voor de verwerving van een goede woordenschat.

Expliciete woordenschatverwerving (directe instructie)

Wat zegt de wetenschap over expliciete aandacht voor woordenschat? Voor, tijdens en na lessen dient woordenschat expliciet onderwezen te worden.

Bij expliciete aandacht voor woordenschat dienen de volgende zaken aan de orde te zijn:

- Duidelijk uitleggen (directe instructie);
- Leg een relatie tussen het onbekende woord en de woorden die de leerlingen kennen;
- Geeft contextuele voorbeelden;
- Stimuleer de dialoog tussen leerlingen over het onbekende woord;
- Laat de nieuwe woorden regelmatig terugkomen (minstens 10 keer!);
- Maak gebruik van illustraties.

En wat bevordert vooral het leren van nieuwe woorden?

Het is van groot belang als de lezer of luisteraar de context goed begrijpt. Hierdoor leren leerlingen onbekende woorden veel beter kennen, dan wanneer dat niet het geval is.

Kortom: ga bij leerlingen na of je met een bekende of onbekende context te maken hebt.

Bij expliciete aandacht gaat het vooral om het doelgericht aandacht besteden aan onbekende woorden. Ofschoon een groot deel van de woordenschat op indirecte manier wordt verworven, kan volgens Pressley (2002) door directe instructie van woordenschat het begrijpend lezen verbeterd worden als leerlingen langdurig en in de 'diepte' veel specifieke woorden onderwezen worden. Het gaat dan vooral om het aanleren van veel voorkomende woorden. Kinderen moeten soms 6 tot 10 keer met deze woorden te maken krijgen, voordat ze tot hun woordenschat gaan behoren. Des te vaker de leerlingen de geleerde woorden gebruiken, des te meer die woorden deel worden van hun actieve woordenschat.

Woordenschatinstructie is volgens Stahl (1999) het meest effectief wanneer leerlingen:

- zowel omschrijvingen als contextuele informatie krijgen;
- actief met die nieuwe woorden bezig gaan;
- het woord in meerdere situaties tegenkomen.

Directe instructie van woorden kan het begrijpend lezen verbeteren als dit op een diepgaande manier met woorden bezig zijn, inhoudt. In dat verband moet ook de viertactstrategie van Verhallen en Verhallen (1994) worden gezien. Deze didactiek houdt in:

- *Voorbewerken*: een nieuw woord in een bekende context plaatsen; de leerling betrollen laten worden bij het onderwerp;
- *Semantiseren*: de betekenis van het nieuwe woord uitleggen;
- *Consolideren*: het geleerde woord oefenen en laten toepassen, bijvoorbeeld in een andere context;
- *Controleren*: nagaan of de leerling het nieuwe woord kent.

De door Verhallen ontwikkelde strategie heeft vooral tot doel 'diepe woordkennis' te ontwikkelen. In de praktijk treffen we deze strategie aan in taalmethoden als Ik & Ko, Taalverhaal en Taalactief. Woordenschat.

Het belang van een goede leesvaardigheid

De beste manier om de woordenschatontwikkeling te stimuleren is veel over allerlei onderwerpen laten lezen. Leerlingen verwerven de meeste woordenschat door te lezen! Een voorwaarde is dan wel, dat ze teksten vlot kunnen lezen.

Belangrijke aandachtspunten voor woordenschatonderwijs

1- *Woordenschat is een gebiedsoverschrijdende zaak* en dient in principe bij **alle lessen** in **alle groepen** aan de orden te komen.

De meeste onbekende woorden komen bij het onderwijs in de kennisgebieden aan de orde.

2- *Bekend zijn met de woordenschat van de kinderen*

Om effectief onderwijs te kunnen geven aan de kinderen, is het van belang om een beeld te hebben van het woordenschatniveau. In dat verband worden door Amiotte (2006) de volgende niveaus onderscheiden:

- niveau 1: Het kind heeft het woord nooit gehoord of gezien
- niveau 2: Het kind heeft het woord gelezen of gehoord maar weet niet wat het betekent
- niveau 3: Het kind heeft een idee over de betekenis van het woord en begrijpt het in de context
- niveau 4: Het kind heeft een duidelijk begrip van het woord en kan het verklaren, maar kan het niet gebruiken als het zelf iets moet schrijven
- niveau 5: Het kind heeft diepe kennis van het woord en van de verschillende betekenissen van het woord en de contexten waarin het wordt gebruikt, het kan het woord in alle situaties correct toepassen, het herkent onjuist gebruik en gebruikt het tijdens het spreken en schrijven

3- **Interactief voorlezen** in de begingroepen - en dan met name groep 1 en 2 - is een sterk instrument.

Bij het voorlezen van een verhaal is het nodig om regelmatig stil te staan bij bepaalde woorden, o.a. door kinderen te vragen wat de betekenis van die woorden is. Kinderen leren ook van herhaald voorlezen van een bepaald verhaal. Juist daardoor vindt er uitbreiding van hun woordenschat plaats, omdat ze dezelfde woorden meerdere keren horen.

4- *Het is van belang dat woordenschat op **een efficiënte manier** aan de orde komt.*

Elke les zou moeten beginnen met maximaal 5 minuten aandacht voor onbekende kernwoorden. Die aandacht kan door:

- De viertaktstrategie van Verhallen;
- Directe instructie;
- Denken-delen-uitwisselen (zie bijlage)

5- **Goed kunnen lezen** is de hoeksteen van de woordenschatontwikkeling.

Lezen is niet alleen sterk van woordenschat afhankelijk, maar bevordert ook de woordenschatontwikkeling. Bij kinderen die niet goed kunnen lezen, stagneert vooral de ontwikkeling van de woordenschat.

De ontwikkeling van een goede (technische) leesvaardigheid is de **meest effectieve strategie** voor woordenschatontwikkeling die er bestaat. Om die reden is vlot kunnen lezen belangrijk voor de woordenschatontwikkeling. Bij kinderen die dat niet kunnen zal de woordenschatontwikkeling stagneren.

6- *Stillezen. Eén van de beste manieren voor woordenschatuitbreiding is de leerlingen **veel laten stillezen** over allerlei onderwerpen.*

Cunningham (2005) benadrukt dat de hoeveelheid zelfstandig lezen een significante voorspeller is voor verschillen in woordenschat, algemene kennis en tekstbegrip. Kinderen, ook kinderen

met beperkte lees- en begripsvaardigheden, bouwen woordenschat en cognitieve structuren op als ze gestimuleerd worden om veel te lezen. Steven Stahl (2004) geeft aan dat kinderen die dagelijks minstens 10 minuten lezen in groep 4-7 betere resultaten op woordenschattoetsen hebben dan kinderen die niet lezen.

Kinderen die dagelijks minstens 10 minuten lezen in groep 4 – 7 doen het beter op woordenschattoetsen dan kinderen die niet lezen (Anderson & Nagy, 1992).

Bij de inrichting van het stilleesbeleid moet gedacht worden aan een klassenbibliotheek, waarin veel boeken over allerlei onderwerpen aanwezig zijn. Dikwijls komen informatieve boeken bij stillezen niet aan de orde, terwijl deze juist goed zijn voor de woordenschatontwikkeling. Denk in dat verband bijvoorbeeld aan de Informatie Juniorboeken.

*7- Door **directe instructie** woorden uitleggen is effectief.*

Directe instructie moet leerlingen vooral helpen moeilijkere woorden te verwerven; het gaat dan om woorden die ze zich niet door dagelijkse ervaringen eigen maken.

Toelichting: Volgens Stahl en Shiel (1999) kunnen er op die manier 300-400 nieuwe woorden per jaar worden geleerd.

Wat moet directe instructie inhouden?

- Behandelen van specifieke woorden, zowel de uitspraak als de betekenis
- Aanleren strategieën om om te gaan met onbekende woorden
- Intensief met woorden bezig zijn
- Herhaling van geleerde woorden
- Actieve betrokkenheid

Concreet houdt dat in:

- Voor de leerlingen een tekst gaan lezen twee woorden behandelen
- Kies de woorden op basis van het belang om de tekst goed te kunnen begrijpen of omdat deze woorden veel voorkomen

Volgens Cunningham is een succesvolle aanpak van woordenschatinstructie het op een directe manier uitleggen van woorden, waarbij aan de orde zijn:

- brainstormen
- associëren
- speelsheid
- interactie

Bovendien leren leerlingen nieuwe woorden het beste, wanneer er een verbinding gelegd wordt met woorden die ze al kennen. Bijvoorbeeld: het onbekende woord 'agrariër' wordt verbonden met het woord 'boer'. Diverse onderzoeken die succesvolle verbetering van begrijpen lezen laten zien door woordenschat te onderwijzen, kenmerkten zich door het koppelen van de aan te leren woorden aan de voorkennis van leerlingen. Daarbij dient rekening te worden gehouden met het gegeven dat beginnende en zwakke lezers hun voorkennis vaak niet activeren, terwijl het van belang is dat ze dit juist wel doen.

Bij het onderwijs in de kennisgebieden zullen specifieke woorden, maar ook de relaties tussen die woorden, onderwezen moeten worden. Bijvoorbeeld tussen grondstoffen, industrie, fabrieken, enz. In het bijzonder zal er tijdens het onderwijs in de kennisgebieden aandacht voor woordenschatontwikkeling moeten zijn, omdat de betekenis van nieuwe woorden die daar aan de orde komen niet altijd verbonden kunnen worden met wat kinderen al weten. Juist bij de kennisgebieden kan niet verwacht worden, dat de leerlingen zich alle woorden zomaar eigen maken.

Ook volgens McKeown en Beck (2004) is directe instructie een effectieve manier om woordenschat te laten verwerven. Daarbij is wel een aantal vragen in het geding, zoals:

- Hoe kies je de woorden die onderwezen moeten worden?
- Hoe onderwijs je die woorden vervolgens effectief?

Met name de eerste vraag is zeer belangrijk en vraagt om een antwoord. Het is namelijk onmogelijk om alle woorden van een taal door directe instructie te onderwijzen. Daarom is het van belang rekening te houden met het gegeven, dat de woordenschat van een individu uit drie categorieën bestaat, n.l.:

1. Basiswoorden die een hoge frequentie kennen, zoals broer, zusjes, bed, huis, voedsel, spel, lucht, hardlopen, etc.

Deze woorden vragen zelden de aandacht van de school.

2. De tweede categorie bestaat uit **woorden die vaak door volwassen taalgebruikers worden gehanteerd**. Deze woorden maken leerlingen zich eigen door te luisteren (in diverse situaties) of over uiteenlopende onderwerpen te lezen. Gedacht moet dan worden aan woorden als compromis, praktisch, typisch, zeldzaam, enthousiast, tegenstelling, gigantisch, aanleg, vlijt, politiek etc.

Dergelijke woorden nemen een belangrijke plaats in het repertoire van de volwassen taalgebruiker in en hebben een grote invloed op iemands 'verbale functioneren'.

Instructie van veel voorkomende woorden in het dagelijks spraakgebruik op dat terrein kan daarom zeer productief zijn. Hoe kom je aan dergelijke te onderwijzen woorden?

Ondanks dat er methoden zijn die lijsten van aan te leren woorden hanteren, bestaat er eigenlijk geen geschikte formule om de te onderwijzen woorden op te sporen. Wat moet je als leerkracht daarmee? Hoe selecteer je dan de juiste woorden? Daarvoor kan het beste van de volgende gedragslijn worden uitgegaan:

1. Maak gebruik van woorden uit de tweede categorie die in de **methoden gebruikte teksten**, voorkomen. Een goede start daarbij is vooral te kijken naar de woorden die belangrijk zijn om de tekst te begrijpen en deze via 'pre-reading' aan de orde te laten komen. Dit houdt in dat enkele belangrijke, voor veel leerlingen onbekende woorden, vóór dat de tekst gelezen gaat worden behandeld moeten worden;
2. Kies woorden die een belangrijke rol in het dagelijks spraakgebruik spelen, zoals: geschikt, gerieflijk, gehaast, armzalig, jammerlijk, verbazing, verraderlijk, voorspoedig, welvarend, etc.
3. Kies woorden die op de televisie of in de krant veel aandacht krijgen. Bijvoorbeeld: kabinetsformatie, lijmpoging, achterbaks, vredig, formateur, bemiddelaar, etc. Maar maak ook gebruik van woorden die bij het onderwijs in de kennisgebieden aan de orde komen.
4. Een derde categorie betreft **woorden waarvan de frequentie zeer laag en dikwijls beperkt is** tot bepaalde domeinen, zoals bijvoorbeeld de medische wetenschap. Dergelijke woorden, bijvoorbeeld infuus, bypass, chloresteroel, toendra, etc., zijn dikwijls van belang om specifieke teksten te begrijpen, waarbij het om woorden gaat die niet bij de kennisgebieden aan de orde komen.

Het begrijpen van dergelijke weinig in het dagelijks leven voorkomende woorden is voor de meeste leerlingen niet nodig.

8- Vooral **preteaching en denken-delen-uitwisselen** moeten als sterke activiteiten voor groep 3 – 8 worden gezien.

Onderzoek laat zien, dat preteaching/pre-instructie een significante invloed kan hebben op het leren van nieuwe woorden. Het helpt kinderen voor ze een tekst gaan lezen of bestuderen als ze uitgelegd hebben gekregen wat de betekenis van enkele 'moeilijke woorden' in de tekst is. Het uitleggen van onbekende woorden voor het lezen helpt leerlingen zowel nieuwe woorden leren als de tekst beter te begrijpen.

Het gaat dan om maximaal twee woorden per les! Woorden die nodig zijn om de tekst te begrijpen, maar die leerlingen ook vaker in teksten zullen tegenkomen.

Tips:

- Maak met de leerlingen een moeilijke of nieuwe woorden schrift
- Stel deze woorden regelmatig aan de orde

9- Houd rekening met het begrip **tekstdekking**

Tekstdekking is misschien wel de belangrijkste factor voor het begrijpen van teksten. Als je minder dan 80% van de woorden uit een tekst kent, is er nauwelijks begrip mogelijk; pas bij meer dan 85-90% van de woorden kennen, ontstaat er begrip (Vermeer 2006).

Daarom is het steeds van belang om na te gaan hoe het met de tekstdekking van een tekst zit. Te veel onbekende woorden heeft tot gevolg dat de leerling de tekst niet goed kan begrijpen.

10- Ook de computer kan een rol spelen

Amerikaans onderzoek laat zien, dat goede computerprogramma's effectief voor de woordenschatontwikkeling kunnen zijn. De strategie van Verhallen zit verwerkt in de computerprogramma's:

- WoordenSTART (Ambrasoft, groep 1 en 2)
- Woorden vangen (Zwijssen, groep 1 en 2)
- Taaljournaal (Malmberg, groep 4 - 8)
- Woordenschatprogramma Zwijssen (4 - 8)

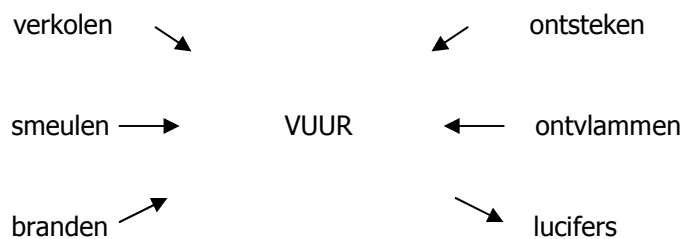
11- Hoeveel woorden tijdens een les behandelen?

Tijdens een les **meer dan twee onbekende woorden** aan de orde stellen is meestal niet effectief.

De te behandelen woorden moeten **kernwoorden** voor het begrijpen van de tekst zijn.

Een goede werkwijze voor het ontwikkelen van de woordenschat is aan het begin van elke les aandacht te besteden aan enkele kernwoorden uit de tekst; woorden waarvan de leerling niet zelf achter de betekenis zal komen, terwijl deze woorden essentieel zijn voor het begrijpen van de tekst of nuttig zijn om te kennen. Het moeten woorden zijn waarvan de leerling niet zelf achter de betekenis komt, bijvoorbeeld van het woord 'smeulen'. Door op het bord een web of een spin te maken kan zo'n woord in samenhang met andere woorden die met 'vuur' te maken hebben aan de orde komen.

Illustratie: web voor vuur

*12- Het belang van herhaling. Het is van belang dat de woorden die aan de orde zijn geweest **regelmatig herhaald worden.***

Denk aan **de woordmuur en/of een moeilijke woordenschriftje.**

Leerlingen leren woorden het best als deze herhaaldelijk in uiteenlopende situaties/contexten aan de orde komen. Deze te meer kinderen nieuwe woorden zien, horen en ermee moeten werken, des te beter ze deze woorden leren.

13- Stimuleren ontwikkeling woordbewustzijn.

Woordbewustzijn is kennis van en interesse hebben voor woorden. Woordbewuste leerlingen zijn geïnteresseerd in nieuwe woorden en proberen die op verschillende manieren en in verschillende contexten toe te passen.

Woordbewustzijn kan worden gestimuleerd en ontwikkeld door leerlingen frequent contact te laten hebben met nieuwe woorden.

Suggesties:

- Het woord van de dag of de woorden van de week;
- Leerlingen herhaaldelijk confronteren met nieuw geleerde woorden, bijvoorbeeld via een woordmuur;
- Leerlingen leren omgaan met een woordenboek, zodat ze ook zelfstandig de betekenis van woorden kunnen achterhalen;
- Discussiëren over bepaalde onderwerpen;

14- Leerlingen leren zelf met onbekende woorden om te gaan

Ook moeten leerlingen strategieën leren om zelf effectief met onbekende woorden om te gaan. Een voorwaarde is dat de leerlingen de voor hen vreemde woorden kunnen lezen, maar ook dat er niet te veel voor hen onbekende woorden in de tekst staan.

Het is vooral van belang dat leerlingen zich tijdens het lezen zelf vragen gaan stellen en zich gaan afvragen of ze de woorden die ze lezen wel begrijpen. Bijvoorbeeld door zich vragen te stellen als:

- Ken ik dit woord?
- Moet ik weten wat dit woord betekent om te begrijpen wat ik lees?
- Als het woord belangrijk is, wat weet ik dan al over dat woord?
- Wat heeft het woord te maken met wat ik lees? Waar verwijst het naar?
- Hoe wordt het woord in de zin gebruikt? Geef het een beschrijving of laat het een actie zien?
- Kan ik aan delen van het woord betekenis verlenen?
- Weet ik genoeg over het woord?
- Heb ik meer informatie nodig?
- Hoe kan ik aan meer informatie over het woord komen? Moet ik dat aan iemand vragen of zoek ik het in een woordenboek of op internet op?

Leerlingen moeten leren hoe ze het beste een woordenboek, encyclopedie of internet kunnen gebruiken.

Hoofdstuk 5 **Monitoring en toetsing**

Woordenschat

Het is in het belang van de woordenschatontwikkeling van leerlingen om twee niveaus te onderscheiden, nl.:

- De woordenschat van de leerlingen zoals die zich tijdens de lessen manifesteert;
- De informatie die toetsen over de woordenschat van leerlingen opleveren.

Het observeren van de woordenschat tijdens de instructie levert ook informatie over de woordenschat van leerlingen op. Bijvoorbeeld hoe ze woorden toepassen en of ze woorden in andere contexten kunnen toepassen. Ook is het van belang na te gaan welke woorden leerlingen tijdens schrijftaken gebruiken. Maar ook: welke woorden veroorzaken problemen?

Met deze informatie kan tijdens het woordenschatonderwijs iets worden gedaan.

Het toetsen van woordenschat is een lastig fenomeen en in zekere zin ook relatief. Met het laatste wordt bedoeld: heb je achtergrondkennis over de inhoud van de toets of niet. Ontbreekt het aan achtergrondkennis bij een leerling, dan zal deze de toets slecht maken.

Een ander lastig aspect is, dat iedereen roept 'zoveel woorden' moet een leerling jaarlijks leren kennen, maar hoe kom je er dan achter dat de leerling zich daadwerkelijk die woorden eigen heeft gemaakt?

In de praktijk is er veel kritiek op de woordenschattoetsen van het Cito, hetgeen er o.a. toe geleid heeft, dat het Cito de woordenschattoetsen uit de markt genomen heeft. Ook de leeswoordenschattoetsen zullen uit de markt worden genomen. Het probleem voor scholen is, dat er nu als het ware een gat van jaren is ontstaan, voordat het Cito met nieuwe toetsen op de markt is.

Hoe moeten scholen daarmee omgaan?

Toetsen – ook de oude Cito toetsen – gaven wel degelijk een indicatie hoe het met de woordenschat van kinderen erbij staat.

Ons voorstel is: blijf de oude toetsen zolang gebruiken, ofschoon ze geen schoonheidsprijs verdienen. Verder is een nieuwe ontwikkeling, dat er sinds kort woordenschattoetsen voor groep 1 en 2 op de markt zijn. Deze door Aarnoutse e.a. ontwikkelde toetsen zijn bij het CPS in Amersfoort verkrijgbaar.

Hoe gaat het verder met de nieuwe door het Cito te ontwikkelen woordenschattoetsen? In januari 2008 gaan proeftoetsen plaats vinden met Woordenschat. Belangstellende scholen kunnen zich bij het Cito hiervoor opgeven. Het CITO verwacht met ingang van januari 2009 voor groep 3 en 4 nieuwe woordenschattoetsen op de markt te zetten. Vervolgens zal er elk jaar een toets verschijnen, waardoor in 2013 groep 8 bereikt zal zijn.

Hoofdstuk6

Een doorgaande woordenschatlijn

Woordenschat

Het is in de praktijk veel lastiger om een woordenschatlijn voor woordenschat voor groep 1 – 8 te ontwikkelen dan bijvoorbeeld voor vlot lezen.

Bij een woordenschatlijn dienen we het onderscheid te hanteren tussen impliciete en expliciete woordenschatverwerving; expliciete woordenschatverwerving heeft altijd het doelgericht aanleren van nieuwe woorden tot gevolg. Daarnaast hebben we gezien, dat na het 8e jaar vlot kunnen lezen een belangrijke voorspeller is voor de woordenschat. Ook hebben we gezien, dat de woordenschat in de kleutergroepen het begrijpend lezen voorspelt halverwege de basisschool. Dit laatste gegeven maakt duidelijk hoe belangrijk het is, dat er op een goede manier in groep 1 en 2 met woordenschat wordt omgegaan.

Met alle haken en ogen die eraan zitten, zou een doorgaande woordenschat lijn er als volgt uit kunnen zien:

- **Doelen voor woordenschatonderwijs**

Er wordt gestreefd naar een A-C resultaat op woordenschattoetsen

In de praktijk houdt dit in, dat in:

- groep 1 – 4 jaarlijks minstens 800 nieuwe woorden aan de orde komen, hetgeen op 4 á 5 woorden per dag neerkomt;
- in groep 5 – 8 tussen de 2000-3000 woorden aan de orde komen (denk aan het onderwijs in de kennisgebieden, hetgeen op ongeveer 10 woorden per dag neerkomt).

- **Groep en 1 en 2**

impliciet/indirect

- Veel interactief voorlezen
- Rijke taalomgeving, waarin veel gesproken wordt en onbekende woorden aan de orde komen
- Veel aandacht voor begrijpend luisteren
- Ouders stimuleren om kind voor te lezen. Minstens 10 minuten per dag.

expliciet/direct

- Herhaald voorlezen om leerlingen de betekenis van nieuwe woorden te leren
- De Viertaktstrategie van Verhallen
- Woorden uit Sesamstraat behandelen
- Inzetten computerprogramma
- Elke dag praten over een aantal specifieke woorden. Bijvoorbeeld woorden die in een prentenboek voorkomen
- Uitstapjes die tot doel hebben om over bepaalde woorden te praten
- Werken met een woordmuur

- **Groep 3**

impliciet/indirect

- Voorlezen
- Rijke taalomgeving
- Kinderen laten stillezen
- De ouders thuis hun kind laten voorlezen en/of laten lezen. Minstens 10 minuten er dag.

expliciet/direct

- Onbekende woorden uit de methode voor leren lezen door directe instructie of de Viertaktstrategie behandelen
- Inzetten computerprogramma
- Klokhuis bekijken en met de leerlingen over belangrijke woorden spreken
- Werken met een woordmuur
- De geleerde woorden regelmatig herhalen
- Elke dag: het woord van de dag aan de orde stellen

○ **Groep 4 en 5****impliciet/indirect**

- Rijke taalomgeving (veel taalgebruikssituaties)
- Kinderen laten stillezen. Minstens 10 minuten per dag. Afwisseling informatie en verhalende teksten.
- Ouders laten stimuleren dat hun kind thuis 10 minuten per dag leest

expliciet/direct

- Bij alle lessen waar teksten aan de orde zijn door pre-teaching (directe instructie) twee woorden behandelen
- De Viertaktstrategie van Verhallen
- Inzet computerprogramma
- Werken met een taalmethode die aandacht aan woordenschat besteedt
- Video's bekijken waar veel kennis van de wereld aan de orde is
- Werken met een moeilijke woordenschriftje en deze woorden regelmatig herhalen
- Kinderen korte teksten laten schrijven waarbij de nieuw geleerde woorden gebruikt moeten worden.

○ **Groep 6 – 8****impliciet/indirect**

- Rijke taalomgeving (veel taalgebruikssituaties)
- Kinderen laten stillezen. Minstens 10 minuten per dag. Afwisseling informatie en verhalende teksten.
- Ouders laten stimuleren dat hun kind thuis minstens 10 minuten per dag leest

expliciet/direct

- Bij alle lessen waar teksten aan de orde zijn door pre-teaching twee woorden behandelen
- Inzet computerprogramma
- Werken met een taalmethode die aandacht aan woordenschat besteedt
- Het behandelen van de onbekende woorden die bij het onderwijs in de kennisgebieden
- Video's bekijken waar veel kennis van de wereld aan de orde is
- Kinderen met een woordenboek of met internet onbekende woorden laten opzoeken
- Leerlingen schrijven langere teksten, waarin de pas geleerde woorden aan de orde moeten komen
- De woorden uit het moeilijke woordenschrift worden regelmatig herhaald

Hoofdstuk 7

Tot slot

Woordenschat

Woordenschatontwikkeling is een complex gebeuren waarover vanuit de wetenschap nog niet het laatste woord gezegd is. Wel is duidelijk dat een effectieve aanpak van woordenschatontwikkeling om een vroegtijdige en brede aanpak vraagt, waarbij vooral bij kinderen afkomstig uit een niet taalrijk milieu de directe instructie van nieuwe woorden gekoppeld moet worden aan de ervaringen van kinderen en waarbij de nieuw geleerde woorden herhaaldelijk in diverse contexten aan de orde moeten komen van groot belang is. Daarbij is het van belang dat er een zeker evenwicht tussen expliciete en impliciete woordenschatverwerving moet zijn. Bij het laatste moet vooral gedacht worden aan een rijke taal-/leesomgeving. Verder moet woordenschat niet als een apart vak worden onderwezen, maar als een aspect van begrijpend lezen worden gezien dat vooral bij alle vakken waar teksten spelen aan de orde komt. Het is in het bijzonder van belang dat leerkrachten goed geprofessionaliseerd zijn over de betekenis en het omgaan met woordenschat, o.a. omdat woordenschat bij alle vak- en vormingsgebieden aan de orde is. Vanwege het belang van de woordenschat voor de schoolloopbaan van de leerling dient woordenschat een centrale plaats in het taalbeleidsplan van de school in te nemen.

Woordenschatontwikkeling kan nooit als voltooid worden beschouwd. Gedurende het hele leven wordt de woordenschat verder uitgebreid. De basisschool speelt een belangrijke rol. Daar wordt het fundament gelegd. Kinderen ontwikkelen een flinke basiswoordenschat, worden nieuwsgierig gemaakt naar nieuwe woorden en leren zelf de betekenis van nieuwe woorden te achterhalen. Een meersporenbeleid is hiervoor onmisbaar!

Referentie

Literatuurlijst

Woordenschat

- Amiotte, S. (2006).* Vocabulary Development. Oglala Lakota College: RFTEN Web Conference 2006.
- Anderson, R. C., & Nagy, W. E. (1992, Winter).* The vocabulary conundrum. *American Educator*, 16(4), 14–18, 45–47. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 354 489)
- Baker, S., Simmons, D., & Kameenui, E. (1998).* Vocabulary Acquisition: Research Bases'. In: Simmons, D.C. & Kameenui, E.J. (ed.)(1998). *What Reading Research Tells Us About Children With Diverse Learning Needs. Bases and Basics.* Mahwah/New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Baker, S., Simmons, D., & Kameenui, E. (1998).* Vocabulary Acquisition: Instructional and Curricular Basics and Implications. In: Simmons, D.C. & Kameenui, E.J. (ed.)(1998). *What Reading Research Tells Us About Children With Diverse Learning Needs. Bases and Basics.* Mahwah/New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Beck, I, McKeown, M. & Kucan, L. (2002).* *Bringing Words to Life. Robust Vocabulary Instruction.* New York: The Guilford Press.
- Carlisle, J.F. (2002).* *Fostering Vocabulary Development in Elementary Classrooms.* Michigan: University of Michigan/CIERA.
- Chall, J.S. e.a. (1990).* *The Reading Crisis. Why Poor Children Fall Behind.* Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.
- Cooper, J. David (1997).* *Literacy. Helping Children Construct Meaning.* Boston/New York: Houghton Mifflin Company.
- Coyne, M. and Edwards, L. (2000). *Big Ideas in Vocabulary Instruction.* Oregon: Insitute for the Development of Educational Achievement College of Education/University of Oregon.
- Farstrup, A. & Samuels, S. (2002):* *What Research Has to Say About Reading Instruction.* Third Edition. Newark/Delaware: International Reading Association.
- Graves, M. & Watts-Taffe, S. (2002).* The Place of Word Conscioueness in a Research-Based Vocabulary Program. In: A.E. Farstrup & S.J. Samuels (2002): *What Research Has to Say About Reading Instruction.* Third Edition. Newark/Delaware: International Reading Association.
- Greene Brabham, E. & Kidd Villaume, S. (2002).* Vocabulary instruction: Concerns and visions. *The Reading Teacher*, Volume 56, No 3, November 2002.
- Lyon, R (2001).* *Measuring Success: Using Assessments and Accountability to Raise Student Achievement.* Washington: NICHD.
- Nagy, Herman and Anderson (1985)* in: Calhoun, E.F. (1999). *Teaching Beginning Reading and Writing with the Pcture Word Inductive Model.* Alexandria/Virginia: ASCD.
- National Reading Panel (2000).* *Teaching children to read: An evidence-based assessment of scientific research literature on reading and its implications for reading instruction.* National Institute of Child Health & Human development. (<http://www.nichd.nih.gov/publications/nrp/report.htm>)
- Nuft, D. & Verhallen, M. (2000).* *Met woorden in de weer. Praktijkboek voor het basisonderwijs.* Muiderberg: Coutinho.
- Pressley, Michael (2002).* *Reading Instruction that Works. The Case for Balanced Teaching.* Second Edition. New York: The Guilford Press.

Simmons, D.C. & Kameenui, E.J. (ed.) (1998). What Reading Research Tells Us About Children With Diverse Learning Needs. Bases and Basics. Mahwah/New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Stahl, Steven A. (1999). Vocabulary Development. Cambridge/MA: Brookline Books.

Verhallen, S. en Verhallen, M. (1994). Woorden leren, woorden onderwijzen. Amersfoort: CPS.

Websites:

- Informatie over de strategie van Verhallen en Verhallen:

http://www.pabohaarlem.nl/nt2/de_viertakt_van_het_woordenschat.htm

- SLO over woordenschat:

<http://taalsite.slo.nl/lexicon/Woordenschat/>

Bijlage**Denken – delen - Uitwisselen**

Woordenschat

De stappen van denken-delen-uitwisselen**1. De leerkracht geeft een opdracht**

De leerkracht legt elke groep een opgave voor. Bijvoorbeeld: Bedenk voor de eerste drie alinea's een titel; bedenk vervolgens voor elke alinea een titel'. De leerkracht geeft aan dat de leerlingen eerst individueel moeten nadenken en daarna pas met elkaar mogen overleggen.

2. Individuele bedenktijd

De leerlingen denken eerst individueel na over het antwoord. Wanneer de leerlingen hun antwoord opschrijven, zijn ze in de volgende stap niet afhankelijk van de reacties van de anderen en wordt een afwachtende houding vermeden.

3. Overleg in het tweetal

De leerlingen delen in tweetallen hun antwoord.

4. Uitwisselen

De gegeven antwoorden worden klassikaal uitgewisseld. Hierbij wijst de leerkracht voor elke groep een woordvoerder aan die de antwoorden van zijn groep uitwisselt met de rest van de klas.

Toepassing

<p>Groep: 1 t/m 8 Duur: 2 min.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lesmoment: Zelfstandige verwerking • Vak-/vormingsgebied: Taal, rekenen, zaakvakken • Samenwerkingsvaardigheden: Luisteren, informatie uitwisselen 	<p>Domeinen:</p> <p>Beheersing ✓</p> <p>Denkvaardigheden ✓</p> <p>Informatie uitwisselen</p> <p>Groepsvorming</p> <p>Klasvorming</p>
---	---

Voorbeeld

Taal: Deze werkvorm is vooral effectief bij opgaven met meerdere antwoordmogelijkheden of voor vragen waarbij de antwoorden elkaar aanvullen: Bedenk een titel voor het verhaal, bedenk woorden die met een k beginnen, bedenk rijmwoorden op huis, wat was de oorzaak voor .... Een variant van denken-delen-uitwisselen is denken-schrijven-delen-uitwisselen:

- 1- de leerkracht zegt een woord
- 2- leerlingen denken na en schrijven op
- 3- leerlingen vergelijken met partner
- 4- uitwisselen: eventueel op bord schrijven.

Rekenen: De werkvorm is ook uitstekend geschikt voor opgaven die een creatieve oplossing vragen, voor het activeren van de voorkennis van de leerlingen ('wat hebben we de vorige keer geleerd' of 'wat weten we al van het nieuwe onderwerp'). Voorbeelden: Op welke manier kun je het beste schatten?, Op welke manieren kun je het volgende probleem oplossen?, Welke voorwerpen zijn rechthoekig? Wat weten we al over breuken?

Onderbouw: Wat vond jij jouw leukste vakantie? Welk jaargetijde past bij jou? Welk dier zou jij willen zijn? Hoe kan je elkaar complimenten geven? Hoe vond je dat we hebben samengewerkt?